

300 jaar evolutie van onze natuurlijke leefomgeving...

Dorpen waren essentieel met de landbouw en dus ook met de natuur verbonden.

Met het thema "Van nature... een monument" richt Open Monumentendag de schijnwerpers op de historische landschappen, tuinen en landschappen als omkaderend gegeven van onze leefwereld en onze monumenten.

Mens en landschap

Toen de mens het land in gebruik nam, werd dat in grote mate bepaald door de fysische gesteldheden van het landschap. De vruchtbaarheid van de bodem, de vochtigheid, de nabijheid van drinkbaar water, de bereikbaarheid, de strategische ligging, de aanwezigheid van energiebronnen ..., het waren allemaal elementen van belang voor de vestiging van een woning, de aanleg van een weg en de ontginning van het ommeland. De ruimtelijke omgang met deze componenten werd vaak bepaald door politieke, economische, sociale, religieuze en andere factoren. De verschillende nederzettingenpatronen, ontginningsstructuren, hoeve- en woningtypes, wegennetten, bodemgebruik ... zijn allemaal resultanten van dat complexe samenspel. De combinatie van de natuurcomponenten en de menselijke invloed mondde uit in een mozaïek van cultuurlandschappen die sterk varieert.. Het zijn landschappen die een evenwicht bewaren tussen de natuur en de mens en zich vaak uiten in esthetische hoogtepunten. In deze cultuurlandschappen heeft de mens de natuur nodig maar ook omgekeerd. Zo verdwijnt de heide op onvruchtbare gronden als ze niet begraaasd wordt. Hooilanden hebben hun typische karakteristieken te danken aan het jaarlijkse hooien maar evenzeer aan het jaarlijks overstromen van de rivier in haar winterbedding.

De vroegste menselijke aanwezigheid heeft zo goed als geen sporen in het landschap nagelaten. Toch zijn die er zonder twijfel geweest. De impact van een groep jagers-verzamelaars uit zich echter voornamelijk op wat er leeft en groeit en minder op het onderliggende landschap. Dat verandert met de komst van de landbouw en de veeteelt in onze gewesten, zo'n 4500 jaar geleden. Vanaf dan probeert de mens zijn wil op te leggen aan de natuur en dat weerspiegelt zich ook in het landschap. Geleidelijk worden de bossen gerooid om plaats te maken voor landbouwgrond en beweibbare oppervlaktes. Het gevolg daarvan is een toenemende erosie op de hellingen en een verhoging van de waterstand van de rivieren.

Reeds eeuwenlang is de mens bezig op het natuurlijke landschap zijn stempel te drukken. Echte natuurlandschappen, waar de menselijke ingrepen verwaarloosbaar of onbestaande zijn, bestaan er nog nauwelijks in ons land. Cultuurlandschappen, of door de mens gemaakte landschappen, behoren tot onze normale leefwereld. Onze huidige landschappen en de meeste nederzettingen vonden hun wortels in de nieuwe landontginning, die begon in de vierde eeuw van onze jaartelling na de val van het Romeinse rijk. Deze ontwikkeling gebeurde vooral geleidelijk maar kende toch enkele momenten van grote verandering. De sterke bevolkingsgroei tussen de 10de en de 12de eeuw noodzaakte de ontginning van de laatste grote boscomplexen, van de nog woeste gronden (wastijne) en van het in cultuur brengen van de gemene graasgronden. Uit deze tijd dateren ook de grote systematische ontginningen en het inpolderen van moerasgebieden. Vanaf de 16de eeuw werden nieuwe technieken en teelten geïntroduceerd om de bodemvruchtbaarheid op peil te houden en de productiviteit te verbete-

ren. Vanaf de 19de eeuw werden de ingrepen van de mens steeds groter en verbraken ze het eeuwenoude onderscheid tussen stad en platteland. Spoorwegen en autowegen doorsneden het land.

Van ruimtelijke ordening was gedurende twee eeuwen nauwelijks sprake, met de bekende lintbebouwing, verstedelijking en banalisering van het rurale landschap tot gevolg. Regelgeving die een betere bescherming en beheer van de merkwaardige landschappen kon waarborgen, kwam rijkelijk laat. De nodige wetten, besluiten, decreten,... beletten niet dat veel beleidsverantwoordelijken de natuurwetenschappelijke, historische, socio-culturele en esthetische waarde van een landschap nog steeds niet zien of niet belangrijk genoeg vinden om er hun grondverslindende plannen voor op te bergen of aan te passen.

De industriële revolutie en de bijbehorende schaalvergroting vond na de wereldoorlogen ook haar weg naar het platteland. Hierdoor kreeg de mens het gevoel dat hij onafhankelijk van de natuur de ruimte kon inrichten. Sindsdien verdwijnen de historische landschappen aan een hoog tempo en dreigt de mens een groot deel van zijn geschiedenis onherroepelijk te vernietigen. Vaak zijn het net die historische landschappen die de belangrijkste getuigen vormen van de plaatselijke menselijke geschiedenis.

Beschikbaar historisch cartografisch en iconografisch bronnenmateriaal voor onze dorpen (1)

- Wegenkaart van het grondgebied van Opwijk, begin 18de eeuw, met figuratieve aanduiding van kerk, molens, hoeven en andere bebouwingen.
- *Lantbouck der prochie van Opwijk, lande van Dendermonde, bethoonende in diveerche caerten ende nombers alle partyen van landen, meerschen, bosschen, hofsteden, etc. met hunne paelghenooten, inde voornoemde prochie bij metinghe bevonden*

den door Mr. Dekens ende Mr. Pr. Van Sinay, ten jaere 1725 ende 1726.

Kaarten en metingboek (kaarten nrs. 1 tot 15).

(2)

- Kaartboeken met beschrijvingen van abdijen en kloosters die eigendom of tienden op eigendommen bezaten in onze dorpen. (3) (4)
- Ferrariskaart (Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden), ca. 1775. (5)
- Onteigeningsplannen en aanlegplannen voor de grote nieuwe wegen (Steenweg Brussel-Dendermonde en Aalst-Vilvoorde). (6)
- Primitieve perceelsgewijze kadasterplannen (opmeting 1823 door J.G. Gulikers), Opwijk en Mazenzele, schaal 1:2.500 en 1:1.000 voor Opwijk-Centrum.
- Gemeentelijke Atlassen der Buurtwegen Opwijk en Mazenzele, 1843-'46, algemeen plan op schaal 1:10.000, detailtekeningen op schaal 1:2.500. (7).
- Onteigeningsplannen en aanlegplannen voor de spoorwegen (Brussel-Dendermonde en Aalst-Londerzeel).
- Kadastrale kaarten Philippe VANDER MAELEN Mazenzele (1835-'37, schaal 1:5.000) en Opwijk (in atlasvorm, 1847, schaal 1:2.500), met bijhorende meting- en eigenaarsgegevens. (8).
- Kadasterplannen P.C. POPP Opwijk en Mazenzele, met bijhorende meting- en eigenaarsgegevens in een afzonderlijk volume, ca. 1860, schaal 1:5.000 voor Opwijk en vergrotingen van bepaalde delen van het grondgebied Opwijk en gans Mazenzele op schaal 1:2.500.
- Diverse geografische en topografische kaarten ("stafkaarten",...), op diverse schalen.

Evolutie van het landschap tijdens de laatste 300 jaar: aandachtspunten bij een vergelijking

- Vergaande perceelsversnippering
- Ontbossingen
- Verdwijning van houtwallen, hagen, bomenrijen langsheen wegen, dreven...
- Verdwijning van "holle" wegen.
- Verdwijning van molens, kapellen, merkwaardige bomen,...
- Aanleg van nieuwe verkeerswegen- wegen (autowegen, spoorwegen, ruilverkavelingswegen,...).
- Verdwijning van veel "trage" wegen (kerkwegen, molenwegen,..)
- Steeds verder oprukkende (lint) bebouwing en urbanisatie, langsheen bestaande straten of in verkavelingen met nieuwe straten
- Gedeeltelijke overwelving van onze natuurlijke waterlopen.
- Inplanting her en der, ook in agrarisch en in landelijk gebied, van loodsen en bedrijfsgebouwen allerhande (voor al of niet grondgebonden activiteiten).
- Inplanting her en der, ook in agrarisch en in landelijk gebied, van serres voor tuinbouw en bloementeel.
- Inplanting van bedrijfsgebouwen, al of niet in ambachtelijk of nijverheidszones.
- Plaatsing van hoogspanningslijnen (waar onze gemeente tot hiertoe grotendeels van gespaard gebleven is).
- Verdwijning van open ruimten in het landschap.
- ...

-
- (1) Van de meeste van deze kaarten en plannen zijn uittreksels (fotografische reproducties) op de tentoonstelling te zien.

Diverse van deze kaarten en plannen zijn ook opgenomen in de tentoonstellingscatalogus *Opwijk op oude kaarten en in metingboeken*, 31 oktober-

4 november 1990 in het Cultureel Centrum Hof ten Hemelrijk, Heemkring Opwijk-Mazenzele, 1990.

- (2) Dit kaartenboek, met de bijhorende legger (beschrijving perceel per perceel), wordt uitvoerig beschreven en gecommentarieerd in een artikelenreeks in het HOM-tijdschrift.

Het kaartboek was reeds sinds de eennia verloren gewaand. Het bijhorend metingboek (legger) bleef bewaard in het gemeentelijk archief. Dank zij onze Heemkring kon het in 1990 teruggevonden worden in het Algemeen Rijksarchief (waar het sinds 1959 gedeponereerd was maar niet gerepertorieerd).

Voor algemeenheden betreffende dit hoogst interessant Opwijk's meting- en kaartenboek 1725-'26 verwijzen wij naar de bijdragen in het HOM-tijdschrift 1990-3, pag.8-12 en 1990-4, pag. 2-11 en 1991-2, pag. 25-29. In de studie *Oude kaarten en plattegronden - Bronnen voor de historische geografie van de Zuidelijke Nederlanden (16de-18de eeuw) - Handelingen van de studiedag 20 sept. 1985* (overdruk uit Archief- en Bibliotheekwezen van België, extranummer 31, uitgegeven door H. Van der Haegen, F. Daelemans en E. Van Ermen, 1986), brengt de historicus Jaak Ockeley (Asse) een bijzondere studie *De Westbrabantse landmeters en hun bijdrage tot de meting- en kaartboeken van gemeenten en abdijen in de streek tussen Zenne en Dender (einde 16de eeuw-18de eeuw)*.

Voor het hoofdstuk 1. *Taak, opleiding en werkwijze van de landmeter*, gebruikt de auteur het metingdossier van de *prochie van Opwijk* als voorbeeld voor de procedure bij het opmaken van dergelijk kaart- en metingboek. Over het ontstaan van dit gemeentelijk kaartboek had hij immers diverse archiefbronnen teruggevonden (maar het kaartboek zelf niet). De tekst van enkele van deze stukken worden als bijlage bij zijn werk gepubliceerd.

Het geheel van deze studie is overgenomen in de hogervermelde artikelen in het HOM-tijdschrift.

Het kaartboek (en ook de legger)

- waren te zien op de tentoonstelling *Opwijk op oude kaarten en in metingboeken*, 31 oktober-4 november 1990 in het Cultureel Centrum Hof ten Hemelrijk (org. Heemkring Opwijk-Mazenzele).
- (3) Voor de eigendommen en tienden van de abdij van Affligem (ook in Opwijk en Mazenzele): zie de recente publicatie *Kaartboek van de abdij van Affligem 1717-1756*, door Jaak Ockeley, in de reeks *Cartografische en iconografische bronnen voor de geschiedenis van het landschap in België*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provincieën, 2003.
- (4) Zie ook de tentoonstellingscatalogus Land- en kaartboeken in het Land van Dendermonde, Museum voor Volkskunde (Begijnhof), 19 april-28 juni 1998, Stedelijke Musea, V.V.F.-Dendermonde en J. Dauwe, 1998. Hierin ook verwijzingen naar land- en kaartboeken van gronden van de abdij van Zwylveke, onder meer te Opwijk.
- (5) Jozef Jean François Graaf de Ferraris (Lunéville 20 april 1726 - Wenen 1 april 1814) was een generaal bij de Oostenrijkse artillerie. Tussen 1771 en 1778 leidde hij op last van keizerin Maria Theresia en keizer Jozef II het opstellen van de zogeheten Kabinetskaart (Carte-de-Cabinet) van de Oostenrijkse Nederlanden, aan de hand van opmetingen en waarnemingen ter plaatse. De gebruikte schaal was 1:11.520, wat leidde tot een werk van 275 kaarten van 0,90 × 1,40 m, met de hand getekend en ingekleurd, en nog twaalf delen handgeschreven commentaar in het Frans, aangaande economisch en vooral militair nut (waterlopen, bruggen, bossen en mogelijkheden voor inkwartiering,...). De geografische kaarten werden tussen 1965 en 1976 heruitgegeven door het Gemeentekrediet van België Pro Civitate, op schaal 1:10.000. Van de oorspronkelijke kaarten zijn zwart-wit kopieën (uitstekende foto-kwaliteit) te verkrijgen bij het Nationaal Geografisch Instituut. Buiten hun historische waarde als eerste topografische kaart van België, is de Ferrariskaart zeer populair bij natuur- of heemkundige bewegingen wanneer ze refereren aan de "oorspronkelijke" toestand van een gebied.
- (6) Onder meer het "Plan van de nieuwen steenwegh van Assche tot tegens t'Land van Dendermonde", met meting van de nodige grondinnamen, opgesteld door C.J. Everaert, oktober 1789 en de figuratieve kaart opgesteld in 1784 door J.B. Segers, van het deel van de ontworpen steenweg van Dendermonde naar Assche tot aan de grens van Brabant (dus nu het gedeelte Dendermonde tot grens Opwijk-Mazenzele). Beide kaarten worden bewaard in het Algemeen Rijksarchief. Zij zijn afgedrukt in het boek *Histoire des environs de Bruxelles*, door Alphonse Wauters, heruitgave 1971, livre troisième -B, Editions Culture et Civilisation Bruxelles, pag. 308-309.
- (7) Voor meer gegevens over de gemeentelijke Atlanten der Buurtwegen: zie de pagina's op de HOM-website <http://users.pandora.be/HOM/Buurtwegen/12-11-2003.htm>
- (8) De aanduidingen in (kleur)potlood op de plannen van Opwijk zijn van de hand van Jan Lindemans, gemaakt bij de studie van zijn *Toponymie van Opwijk*.
-